

Svégel Fanni

Nemi erőszak az első világháborúban*

Kérdések, források, problémák

A 20. századi Európában először a balkáni háborúkban és az első világháborúban követtek el katonák nagy számban nemi erőszakot.¹ Míg a balkáni területek – főként a muszlim nők ellen irányuló, etnikai tisztogatást szolgáló nemi erőszak – széleskörű vizsgálata még várat magára,² tanulmányomban utóbbira, az első világháború időszakában elkövetett nemierőszak-esetek magyar vonatkozásainak feltérképezésére vállalkozom. A kérdés- és problémafelvető tanulmány elsődleges célja, hogy áttekintést adjon a lehetséges kérdésekről és a felhasználható forrástípusokról egy későbbi, átfogó elemzés reményében. Mivel a Magyar Királyság területének csupán kis százalékát érintették a frontvonalak, így arányaiiban kevesebb erőszakessel kell számolnunk, mint a második világháborúban. Továbbá a nemierőszak-esetek mellett figyelembe kell vennünk a frontkapcsolatok bonyolult mivoltát, a racionalizált viszonyokat, valamint a szerelmi kapcsolatokat is, amely által a háború alatti nemek közti viszonyrendszer vizsgálata kitérhetővé válik. Tanulmányomban ezeket a körülményeket szem előtt tartva, a lehetséges értelmezési keretek felvázolását, valamint a nyugat-európai kitekintést követően először haditudósítások és katonanaplók alapján vizsgálom az erőszak narratíváit és következményeit. Ezt követően a hadifoglyok ügyén keresztül a frontkapcsolatok sokrétűségével és a nemi erőszak sajtóban való megjelenítésével foglalkozom. Végezetül a keleti fronton 1914 őszén elkövetett erőszak esetekhez kötődő, 1915 elején megmutatkozó terhességek kapcsán a terhességmegszakítás lehetőségeit tárgyaló jogi és orvosi vitákról készült beszámolókat, valamint a megszületett gyermekek ügyét tárgyalom. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a társadalmi diskurzusban milyen helyet foglalt el a háborús nemi erőszak kérdése. Mely forrástípusok alapján, milyen narratív keretek válnak leírhatóvá, illetve,

* A tanulmány az ELTE BTK Néprajzi Intézetében, 2020-ban megvédett mesterszakos diplomamunkám egy részének átdolgozott, rövidített változata.

¹ HÄMMERLE-ÜBEREGGER-BADER-ZAAR, 2014.

² ÜNGÖR ÜMIT, 2015.

hogy miként viszonyult az egészségügy, a jog és a társadalom az erőszakos nemi közösülésből fogant terhességekhez.

Elemzésemben a háborús nemi erőszak elméleti keretezése és értelmezési stratégiája több megközelítésmódra támaszkodik. Az első világháború centenáriumával kapcsolatban viszonylag nagy figyelmet kapott a nők háborús szerepvállalása, azonban a civil nőket ért atrocitások bizonyos mértékű feltárására csak a nyugati országokban került sor.³ Christa Hämmerle és munkatársai az első világháború társadalmi nemi vonatkozásainak elemzése során a nemi erőszakot a *megszállás következményeként* értelmezték, amelynek különféle narratívái (elkövetői, áldozati, szemtanúi elbeszélés) és kontextusai ismertek. A kutatást nehezíti, hogy az erőszaknak több esetben nem maradt nyoma, mivel a megerőszakolt nőket sokszor meggyilkolták, így nem volt, aki elbeszélje történetüket. Másfelől az erőszak a militarizmus kultúrájához kapcsolt *specifikus háborús tapasztalatként* jelent meg. A férfiak által megélt és megírt háborús tapasztalatok hegemoniája és az ettől eltérő személyes (női) élmények disszonanciája pedig rávilágít a tapasztalati tér sokféleségére.⁴

A második világháború kapcsán Pető Andrea a háborús nemierőszak-magyarázatok két fő típusát különböztette meg: az *archaikus-patriarchális* (strukturalista) és az *ideológiai-nemzeti* (intencionalista) magyarázatot. Előbbi szerint a háború velejárója, stratégiai eszköze a nemi erőszak, amellyel az ellenséges katonák tulajdonainak értékét rombolják. Itt a női test a férfiak háborújának eszközévé válik. Utóbbi szerint a női test a közösséget jelképezi, a rajta elkövetett erőszak pedig a nemzet legyőzését szimbolizálja. Ebben a keretben nem egyéni, hanem nemzeti szinten történik a megbecstelenítés.⁵

A nyugati front nemierőszak-történetének feltárása során a szakirodalom főként a megszálló német hadsereg által Belgiumban és Franciaországban elkövetett eseteket tárgyalta.⁶ Az erőszak következményei közt szerepeltek – a lelki traumákon kívül – a nem kívánt terhességek, a meddőség, a magzatelhajtások, a csecsemőgyilkosságok és a nemi betegségek.⁷ Ruth Harris, Antoine Rivière és Stéphane Audoin-Rouzeau munkái nem csupán az erőszak eseteket vizsgálták, de az idegen katonákról született gyerekek kérdéskörét is.⁸ Harris legfontosabb kérdése, hogy milyen tényezők alakították az *enfants du barbare* kapcsán kialakuló diskurzust. A történésez az egyik legfontosabb faktornak a propagandát tekintette, amelyben a férfifantázia megnyilvánulásait vélte felfedezni, s amellett érvelt, hogy a nemi erőszak narratív kereteit sokkal kevésbé a nők valós élményei, mintsem a férfiak prekonceptiói alakították. A félelmet és az előzetes aggodalmat támasztja alá az a tény, hogy már az erőszak esetek megtörténte előtt megjelent a médiában a tömegesen megerőszakolt nők és születendő gyerekeik képe. Utóbbiak „virtuális fantomokként” léteztek az országban, mivel a kormány az anonim örökbefogadásban,

³ HÄMMERLE-ÜBEREGGER-BADER-ZAAR, 2014. 7. A kelet-poroszországi, orosz katonák által elkövetett civilek elleni atrocitásokról lásd: WATSON, 2014.

⁴ HÄMMERLE-ÜBEREGGER-BADER-ZAAR, 2014. 8.

⁵ PETŐ, 1999. 98–99.

⁶ HAGEMANN-SCHÜLER-SPRINGORUM (EDS.), 2002; GRAYZEL-PROCTOR (EDS.), 2017.

⁷ A tanulmányban terjedelmi okokból nem szerepelnek a nemi betegségek és a tábori prostitúció témakörei. Ezekről lásd: BOKOR, 2013; CSÁSZTVAY, 2009.

⁸ AUDOIN-ROUZEAU, 1995; HARRIS, 1993; RIVIÈRE, 2012.

a származásuk elfedésében és az anyától való teljes elszakításban látta a megmen-tésük zálogát.⁹

A francia rendőrségi iratok alapján a női elbeszélések két típusa rajzolódik ki. Az egyik az otthon, utcán vagy munka közben történt hirtelen támadás, amit rab-lás, fosztogatás vagy gyilkosság kísér. A másik típusnál a katona előzetesen már kapcsolatot teremtett a nővel, például élelmet kér tőle.¹⁰ A nemi erőszakhoz kap-csolódó forrásanyag elemzési, módszertani problémáját jelenti, hogy sok áldozat a kihallgatás közben nem nevezte meg a bűncselekményt, mivel azt a körülmé-nyekből az adott történeti kontextusban *nyilvánvalónak* vélték.¹¹ A narratívák töre-dezettsége pedig rávilágít arra a problémára, hogy külső szemlélőként *tudni véljük* mi is a szexuális erőszak, részletes és szubjektív beszámolók híján azonban mindez megmarad a vélekedés szférájában. Az erőszak esetek ugyanis nem egy adott for-gatókönyv alapján történtek meg, a szituációk sokfélesége és elbeszélhetetlensége pedig teret enged a hiányzó részletek fantáziával való kitöltésének.

A jellemzően férfiak által létrehozott propagandakiadványok és plakátok etnikai és vallási különbözőségekre apellálva jelenítették meg a német-francia szembenál-lást. A lerohant, háború áldozataként álló Franciaország plakátokon megszemélye-sített női alakja és a támadó német fél férfiként ábrázolása pedig a nemi különbsé-geket és az ahhoz kapcsolódó kulturális kódrendszert jelenítik meg.¹² A szenvedő nemzet feminizált megjelenítésének évszázados toposza rímelt a megerősöskolt nőket áldozatként ábrázoló elbeszélési keretre. A propagandában megjelenő erő-szakreprezentációk a maskulin fantázia projekciói. A szadista elemekkel tűzdelt leírások csonkításokról és kínzásokról a hazafias diskurzus részévé váltak, olyan elemekké, amelyektől meg kell védeni a francia nőket.¹³

Franciaországban több javaslat is érkezett az erőszak „következményeinek” állami kezelésére. Először a terhességmegszakítás büntetésének ideiglenes felfüg-gesztését és a lenchézi anonim forgóláda-rendszer bevezetését javasolták, előbbi azonban nem nyerte el a katolikus egyház tetszését.¹⁴ 1915 márciusában egy minisz-teriumi rendelet lehetőséget biztosított a nőknek arra, hogy párizsi terhesotthonok-ban hozhassák világra a „barbárok gyermekeit”. A szülés után a gyermek hamis anyakönyvi kivonattal állami gondozásba került.¹⁵ Párizsban 1915 és 1921 között 403 erőszakból született gyereket helyeztek el gyermekotthonokban. Bekerülésük indokaként a nyomtatványokra a „különleges döntés” (*décision spéciale*) kifejezés került.¹⁶ Mindez szorosan kapcsolódott a nemzetállami törekvésekhez, az egységes nemzettest biopolitikai gondolatához, amely jelen esetben az ellenség utódainak elutasításában fejeződött ki. Ezen a ponton az államérdek és a katolikus egyház

⁹ HARRIS, 1993. 175; RIVIÈRE, 2012. 186–187.

¹⁰ HARRIS, 1993. 177–178.

¹¹ Uo. 178–179.

¹² Uo. 179–184. Vö. Hungária-ábrázolások.

¹³ Uo. 188.

¹⁴ A forgóláda vagy forgószék a kórházak, lenchézák, árvaházak által kialakított rendszer, amelynek segítségével az anyák név nélkül intézménybe adhatták nem vállalt gyermeküket, így a csecsemők rögtön védett helyre kerülhettek, jobb életesélyeket kaphattak. (DEÁKY-KRÁSZ, 2005. 315–316.)

¹⁵ HARRIS, 1993. 191–192; RIVIÈRE, 2012. 185–186.

¹⁶ RIVIÈRE, 2012. 185.

álláspontja ütközött egymással, ami Európa-szerte vitákat váltott ki az erőszakból született gyerekek sorsáról.¹⁷

A nemi erőszakból származó terhességek kezelésével kapcsolatos diskurzus a francia sajtóban is megjelent. A maternalista álláspontot képviselők az anyai ösztön erejével érveltek, amely létrejötté azonban korántsem volt magától értetődő ezekben a helyzetekben.¹⁸ Ann Taylor Allen szerint az abortusz lehetőségét pártolók nagyon eltérő motivációkkal rendelkeztek. A feministák egyfelől kihasználták a nyilvánosság által teremtett alkalmat a kérdéskört övező tabu megtörésére, másfelől azonban a speciális eseteken alkalmazott terhességmegszakítást pártolókat sok esetben nem a nők iránt érzett empátia, hanem az ellenség iránti gyűlölet fűtötte.¹⁹

Az országoként változó abortuszszabályozásokról időnként a magyar orvosi szaklapok is beszámoltak.²⁰ Az első világháborút követően, a legális terhességmegszakítás közbeszédbe kerülése után leginkább az foglalkoztatta a szakembereket, hogy mely esetekben nem büntethető az orvos a műtét végrehajtásáért. Azaz alapvetően a saját jogi felelősségre vonásukat akarták elkerülni. A bábák által végzett magzatelhajtásokat továbbra is üldözendőnek ítélték mind orvosi, mind jogi szempontból.

A Császári és Királyi Hadsereg Szerbiában: egy törvényszéki orvos feljegyzései

Rodolphe Archibald Reiss (1875–1929)²¹ német-svájci törvényszéki orvos, a lausanne-i egyetem tanára 1914 szeptembere és novembere között a szerb kormány megbízásából haditudósításokat készített az osztrák–magyar hadsereg által főként civilek ellen elkövetett atrocitásokról.²² Az 1916-ban, először angol nyelven publikált jelentés tömeggyilkosságokról szóló részének összeállításához négyféle dokumentumtípust használt a szerző: a Monarchia hadifoglyainak beszámolóit, a szerb civil és katonai szemtanúk tanúságtételét, saját megfigyeléseit és a szerb hivatalos jelentések, statisztikák elemzését. Az egyes fejezetek elején a szerző kontextualizálta és kommentálta adatait, amelyeket aztán a tényekre szorítkozva közölt.

A forrás felhasználása azonban több okból is problémás lehet. Egyrészt Reiss nem független tudósítóként került a frontra, hanem szerb megbízásból. A magát szerbbarátnak valló, később a hadseregükhöz is csatlakozó orvos tehát nem tekinthető elfogulatlan informátornak (még ha önmagát annak is tartotta) egy súlyos etnikai konfliktus közepén.²³ Másrészt a közös hadseregről szóló írásban nehezen, vagy egyáltalán nem különíthetők el az osztrák és a magyar katonák tettei.

¹⁷ AUDOIN-ROUZEAU, 1995; AUDOIN-ROUZEAU-BECKER, 2006. 45–47.

¹⁸ Az anyai érzés történetéről és kritikájáról lásd: BADINTER, 1999.

¹⁹ ALLEN, 2005. 127.

²⁰ JANKOVICH, 1927a; 1927b.

²¹ Máshol Rudolphe.

²² REISS, 1916. A jelentés több nyelven megjelent, ami utal a nemzetközi beágyazottságára, illetve valószínűsíti a propagandacélú felhasználást.

²³ Egy 1915-ös jelentés alcímében semlegesként pozicionálta önmagát. (REISS, 1915.)

Egyrészt – a helyiek beszámolóira építő tudósításban – számolnunk kell azzal, hogy a szerb parasztok nem feltétlenül tudták (vagy akarták) megkülönböztetni a katonákat a nyelvhasználat és a birodalmi felségjelzések alapján. Reiss maga is sokszor osztrák gyűjtőnév alatt írt a katonákról, akikről egy későbbi szövegrészletből kiderült, hogy magyarok. Továbbá számolnunk kell azzal is, hogy a Monarchia többnemzetiségű hadseregében szolgáló katonák a dehonesztáló tetteket igyekeztek egy másik nemzet tagjaihoz kapcsolni.²⁴

A jelentésben szereplő települések a Vajdaságtól délre fekvő Bosznia-Hercegovina határa mentén húzódó területen találhatóak.²⁵ A Száva és a Drina folyók által határolt háromszög alakú terület aprófalvainak lakossága túlnyomórészt szerb parasztokból állt. Az erőszak esetek felderítése során problémát jelentett Reiss számára, hogy a parasztok nem beszéltek róla, mivel egy lány vagy asszony megerőszkolása rossz fényt vetett az egész családra.²⁶ A legtöbb esetben tehát feltehetően szemtanúk szólaltak meg, nem az erőszakot elszenvedett nők. A nemi erőszak kutatása során gyakori eset, hogy mások beszélnek a történekről, vagy pedig az erőszakot átélő nők adják elő úgy a történetet, mintha az valaki mással történt volna meg.

A frontvonalak mentén történt erőszak mértékét több faktor is meghatározta, különösképp, hogy a lakosság elmenekült vagy helyben maradt, illetve utóbbi esetben, hogy a nők elrejtőztek vagy sem. Valószínűsíthető, hogy jelen esetben nem beszélhetünk olyan szintű és szervezettségű, tudatos, tömeges nemi erőszakra, mint a második világháborúban vagy a jugoszláv háború idején, azonban a nemi erőszak itt sem tekinthető egyéni, *ad hoc* jellegű katonai akciónak.²⁷ A szerb fronton a háború kezdeti szakaszára volt jellemző a nagyszámú erőszak eset, ami arra utal, hogy nem tudatos hadpolitikai döntés eredményeként követték el azokat. Ezekből – ellentétben a bolgár fronton elkövetett civilek elleni erőszakkal – hiányzott az etnikai tisztogatás azon aspektusa, miszerint az erőszak következményeként születő gyerek már egy másik nemzet tagja lesz, illetve a nemi betegségek vagy csoportos erőszak által meddővé vált nők nem lesznek képesek világra hozni több utódot.²⁸ A Monarchia hadseregéhez köthető esetek azonban nemcsak a balkáni fronton, hanem Galícia és Bukovina területén is előfordultak. Reiss leírásai és fotói alapján biztosak lehetünk abban, hogy a szerb civil lakosság – főként parasztok – elleni csonkítások és gyilkosságok nagy számban fordultak elő.²⁹ A forrásban megjelen-

²⁴ A forrásra hivatkozik többet között: AUDOIN-ROUZEAU-BECKER, 2006; BIANCHI, 2010; POLLMANN, 2009; ROMSICS, 2018.

²⁵ A tanulmányban a helységneveket a korabeli, jelentésben szereplő alakjukban közlöm, kivéve a hazai szakirodalomban magyarosan használt Szabács nevét.

²⁶ REISS, 1916. 61.

²⁷ A kezdeti vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy az első világháború során elkövetett nemierőszak-esetek nagyságrendje nem közelítette meg például a jugoszláv háború alatti esetszámot, ahol a katonai vezetés utasításba adta a nemi erőszakot, illetve a második világháborús eseteket, ahol a propaganda részét képezte a nemi erőszakra buzdítás. További kutatásokat igényel annak megállapítása, hogy mindezt pusztán az eltelt idő és a források hiánya magyarázza, vagy a háborús kultúra változása. Az azonban bizonyos, hogy a nemi erőszak mint háborús fegyver koncepciója érvényesült már az első világháború alatt is.

²⁸ SCIANNA, 2012. 616.

²⁹ REISS, 1916. 143. Az erőszak vizuális megjelenítésének etikai dilemmáiról lásd: SONTAG, 2003.

tek a tömeges nemi erőszakon kívül,³⁰ az egyszeri³¹ és csoportos esetek³² és az idős³³ vagy terhes nőkkel erőszakoskodó katonák is.³⁴

A nyugat-szerbiai Szabácsban dúló harcok egy eddig feledésbe merült oldalát mutatták meg azok a női elbeszélők, szemtanúk, akik látták vagy megélték a katonai erőszakot.³⁵ A 32 éves, férje nélkül otthon lévő D. P.-t 1914. július 30-án magyar katonák vitték el szabácsi házából.³⁶ Először a Hotel Európában, majd a Hotel Casinóban tartották fogva 5 napig több nő és gyerek társaságában, élelem nélkül. Innen időnként elvittek egy-egy lányt, akiket a szemtanú később drága ruhákban látott viszont. Ezt követően a templomba vitték a női foglyokat, ahol az oltár mögött a tiszték lányokat erőszakoltak meg, köztük egy 14 éves és két fiatal házas nőt.³⁷

Saját megbecstelenítésének történetét mondta – és hallgatta – el a 20 éves Z. G., akit szintén a Hotel Európába hurcoltak.³⁸ A negyedik éjszaka a prefektúrába vitték, hogy „kikérdezzék”. Ott azonban azzal szembesült, hogy az őrnagy mást kíván tenni vele. A lányt ezek után szabadon engedték. Elmondása szerint több ott lévő fiatal lánnyal is hasonló dolgok történtek. A forrás érdekessége, hogy a beszélő (vagy az író) elhallgatta a nemi erőszak történetét: „*she was compelled to – with the Major*” – írja Reiss.³⁹ Nem egyértelmű, hogy a megfogalmazás kinek a szóhasználatát tükrözi. Reiss a tudósításban sokszor néven nevezi az erőszakot, itt azonban nem szerepel a szövegben a konkrét történés megnevezése. Erre magyarázatként szolgálhat, hogy az elbeszélő szavait igyekezett visszaadni, azaz jelen esetben tudatosan elhallgatni az erőszak megtörténtét. A másik lehetséges magyarázat, hogy a másokkal megtörtént erőszakra mesélő nők történetei után az áldozat vagy a túlélő mondandóját valamilyen megfontolásból (szemérmességből, emberségből) cenzúrázta. A jelentésben ez az egyetlen eset, ahol egy megerőszakolt nő saját történetét mondta el.

A Breziak körzetben elkövetett bestiális kegyetlenkedések részletes leírása felveti a francia propaganda kapcsán tárgyalt maszkulin fantázia kérdését.⁴⁰ Egyrészt, ha elfogadjuk a leírások hitelességét, fel kell tennünk a kérdést, hogy mi sarkallta az elkövetőket a szadista erőszakra? Milyen előképei lehettek egy ilyen típusú gyilkosságnak a katonák fantáziájában? Másfelől a medikalizált, anatómiai leírások be-

³⁰ REISS, 1916. 37. (Krupanj)

³¹ Uo., 74. (Zaklava), 86. (Senalatz)

³² Uo., 75. (Likodra), 88. (Gornia és Donja Bukovitz, Donje Koshlje)

³³ Uo., 75–76. (Krasava)

³⁴ Uo., 89. (Likodra)

³⁵ A tömegmészárlás során körülbelül 120 férfit és nőt lőttek agyon osztrák–magyar katonák. (POLLMANN, 2009.)

³⁶ A kiadványban az elbeszélők és az áldozatok is teljes névvel szerepeltek. Ez a dokumentarista gesztus valószínűsíthetően a hitelességet szolgálta. Tanulmányomban – kegyeleti okokból – a nevek kezdőbetűinek használata mellett döntöttem.

³⁷ REISS, 1916. 49–51.

³⁸ A hotelek használatára Prnjavorban is volt példa. (Uo., 58.)

³⁹ Uo., 51.

⁴⁰ Slatinában, Donja és Gornia Nedeljitzában a tömeges atrocitások során 54 embert gyilkoltak meg. Reiss rekonstrukciója alapján 5 nőt erőszakoltak meg, közülük egyet csoportosan. Vö. REISS, 1916. 70–72; AUDOIN-ROUZEAU–BECKER, 2006. 46.

szédmódja eltávolítja a bűncselekmények elkövetésének nyomait az erőszakot átélő személytől. A deperszonalizáció pedig segíti a képzelet világába átpozicionálni a nemi erőszakot, ami paradox módon megkönnyíti annak elbeszélését. A kérdés már csak az, hogy milyen típusú elbeszélés keletkezik, ha a cselekmény elválik a személyektől.

Összességében azt láthatjuk, hogy Szerbia lerohanását követően bizonyos területeken nagy számban követhettek el civilek elleni atrocitásokat az osztrák–magyar sereg katonái.⁴¹ A szerb fronton elkövetett esetek vonatkozásában további kutatások szükségesek, különösen az osztrák–magyar és a szerb katonák közti nemzeti-ségi eltérések és az ehhez kötődő elkövetői stratégiák szempontjából.⁴² Az erőszak minél pontosabb megörökítése Reiss számára a hitelesség fokmérőjének számított, így utólagos értelmezése kettős olvasatot ad. Tudósítása felhívta a figyelmet a háború civilekre gyakorolt hatására, láthatóvá tette a nők elleni erőszakot, azonban ezzel egyidejűleg alapot szolgáltatott a monarchiaellenes propagandának.

Frontkapcsolatok a katonanaplókban

A katonák és a civil lakosság szövevényes viszonyrendszeréhez az erőszakos nemi közösülésen kívül a kényszerprostitúció, a szexuális barter és az érzelmeken alapuló intim viszony is hozzátartozott. Az alábbiakban a Nagy Háború alatt kialakult frontkapcsolatok sokrétűségére és a források elemzési nehézségeire kívánok rámutatni katonamemoárokon keresztül.

A napló mint forrástípus elemzését nehezíti, hogy bár a motiváció sokrétű lehet, amennyiben a naplóró nem fedte fel szándékait, nem tudhatjuk meg teljes bizonyossággal, hogy az adott személy miért írta, kinek szánta a naplóját. A naplóval kapcsolatban megjelennek mindazok a problémák, amelyek az emlékezet, az önreprezentáció és a tudatos kommunikáció során felmerülnek.⁴³ A szövegeket akár az író mentalitásának lenyomataként, akár tudatosan alkotott „irodalomként” vagy a valóságot reprezentáló „történelemként” olvassuk, annyi bizonyos, hogy a vizsgált naplók egyik lehetséges értelmezési kerete szerint az írást a közlés vágya motiválhatta, az alkotó pedig folyamatos tartalomszelekciót alkalmazhatott írás közben, a koherens szöveg megalkotása érdekében. Vagyis, ha a nemi erőszak – bármely formában – megjelenik egy naplóban, annak jelentőségteljes szerep tulajdonítható.

A Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány online felületén közzétett katonamemoárok is tartalmaznak nemi erőszakra, nők és gyerekek elleni erőszakra szóló részleteket. Dr. Kemény Gyula ezredorvos a montenegrói fronton írta kézíratos naplóját, amit barátja gondjaira bízott még az olasz fronton bekövetkezett halála előtt. A forrásközlés az általa készített, gépelt változaton alapul, mivel az eredeti füzet egy része elveszett.⁴⁴ Kemény Gyula naplójában megemlékezett egy

⁴¹ POLLMANN, 2009.

⁴² A bolgár elkövetőkről lásd: SCIANNA, 2012.

⁴³ GYÁNI, 2000; K. HORVÁTH, 2015; KUNT, 2019; MOHAY, 1994.

⁴⁴ Kemény Gyula naplója, 1914a.

bakáról, akit a Montenegróban állomásozó katonák tartottak fogva Bilekben erőszakos nemi közönséges kísérlete miatt. A baka szerint ő csak egy órát akart ellopni, mikor az ott élő 62 éves asszony rákiáltott, majd, hogy elhallgattassa, a katona az ágyra lökte a nőt „s a baka étvágya erre jött meg, pedig eredetileg óralopás volt a szándéka.”⁴⁵ A férfi mellett raboskodott két montenegrói nő is, akiket az ott állomásozó katonák rendre megbámultak. Kemény feljegyezte, hogy az erőszakért raboskodó baka, így kommentálta helyzetét: „mondja, hogy inkább ezért a szép leányért ülne itt bent, ezt még a bíróság is megbocsátaná talán.”⁴⁶

Az idézett történet rávilágít arra, hogy a rendezett katonacsoportoknál a statárium értelmében⁴⁷ büntetés járt a nemi erőszakért, másfelől a nemi erőszakot az egyén nem tartotta akkora vétségnek. A történetben a szép nők erőszakos „elcsábítása” bocsánatos bűnként, az erőszakkísérlet pedig *ad hoc* cselekedetként jelenik meg.

Az erőszak kiterjedésének és megjelenési formáinak összetettségére példa a napló jabukováci családirtásról szóló részlete is. A családfő fegyverrel próbálta megvédeni otthonukat, amikor a magyar csapat lakhelyükhöz érkezett. A leírásban fellelhető az erőszakra adott etnicizáló, intencionalista magyarázat.

„Most jön az asszony, aki eddig hangtalanul feküdt négykézláb a földön. A bakák hanyatt fektetik, egyik belelép a tenyereibe, a másik felhajtja szoknyáját, a lábait szétfeszítik, az ijedt teremtés nem ellenkezik, talán másra gondolt, mint ami következett. A bakák a bajonettjüket a hasába, a lábai közé, a nemi szervébe szurkálták, amíg el nem terült mozdulatlanul a szerencsétlen. Még meleg, amikor mi is odaérkezünk.”⁴⁸

Kemény nem teszi világossá, hogy kire utal az utolsó megjegyzése, kit takar a „mi”. Ha messziről szemlélte a történeteket, hogy tudott ilyen pontos leírást adni? Ha csak elmesélték neki, miért írt a szemtanú nézőpontjából? A jelen idejű leírás megbontja a naplókról alkotott általános képet, miszerint azok retrospektív jellegűek. Az elbeszélés mód rávilágít, hogy a naplót szerzője egy későbbi olvasóközönség számára írhatta, vagyis elképzelhető, hogy a borzongató történetek részletes leírását az elképzelt olvasó vélt igényeihez igazította.

Kérdéses az is, hogy a saját nemzetéhez tartozó katonák brutális tetteinek megörökítése milyen célt szolgálhatott. Az idézett esethez fűzött rövid kommentárból kiderül, a brutalitást a közkatonák előzetes háborús élményeivel, a montenegrói civilek „idegenségével” és a tisztek jelenlétének hiányával magyarázta. A napló további részeiből kitűnik, hogy Kemény nem volt érzéketlen az ellenséges területen lakó civilekkel szemben, tehát nem az „állatias másik” legyőzése feletti öröm motiválhatta az öldöklés feljegyzését. A halálra rémült nő ellenkezésének hiányával azonban alig burkoltan érzékelteti álláspontját a nemi erőszakra. A nőktől elvárt magatartásmód számonkérése és a háborús morál keveredése figyelhető meg

⁴⁵ Kemény Gyula naplója, 1914b. Az idézeteket a tanulmányban következetesen az eredeti alakban, helyesírási változtatások nélkül közlöm.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ N. N., 1915c.

⁴⁸ Kemény Gyula naplója, 1914b.

leírásában, miszerint a nők viselkedése okolható az őket ért erőszakért, valamint, hogy az erőszak része a háborúnak, így bocsánatos bűnnek számít.

A civil nőkkel szolidáris, az előbbi tapasztalatot ellenpontozó visszaemlékezés is olvasható Szentí Tibor első világháborús gyűjteményében, egy orosházi parasztember, az olasz fronton elesett id. Csizmadia Imre naplórészletében.

*„Aztán sokszor gondoltuk, hogy szegények nem okák [sic!] a háborúnak, de visszagon-
doltunk arra is, hogy mikor ők [a hadseregük] áttörték az elmúlt évben, ők nem voltak
olyan nagylelkűek, hogy valamit adtak volna valamiért, hanem a falvakat kirabolták és
felégették, a nő cselédekét megbecstelenítették és [a] visszamaradt férfiakat megcsonkítva
hagyták ott. Mindössze 42 falu esett áldozatul [a] Szörénységbe. Tehát előttünk volt
a minta, a bűnükörl, de mi nagylelkűségből a nejeiket figyelemre se méltattuk, bár mi
okból se.”⁴⁹*

Az erőszak elkövetését kategorikusan tagadó vallomás két szempontból is figyelemreméltó. Egyfelől nyíltan beszél az ellenség által okozott múltbéli sérelemről és a bosszú lehetőségéről mint legitimációs eszökről. Csizmadia azonban épp azon a helyen, Szabácsban írta ezeket a sorokat, ahol egy évvel korábban a császári-királyi hadsereg a balkáni front egyik legnagyobb mézszárlását hajtotta végre.⁵⁰ Ugyanakkor az egész katonaság nevében beszélve visszautasította a nemi erőszak elkövetésének vádját, amivel visszamenőlegesen erkölcsi győzelmet arathatott az ellenséges seregen. Nem zárhatjuk ki természetesen, hogy az itt említett katonák valóban tisztességesek lettek volna a szerb civilekkel, hiszen a különböző alakulatok nagyon eltérő viselkedést tanúsíthattak a harctéren. Mindazonáltal látszik, hogy az egymásnak ellentmondó elbeszélések a háború személyes élményeinek kibékíthetlenségét hordozzák magukban.

A keleti fronton írott naplók közül Imre Gábor bukovinai naplóját érdemes kiemelni. Imre a háború alatt született feljegyzéseiből utólag szerkesztett kéziratos naplókat, amelyeknek két kommentált változata maradt fenn.⁵¹ Ebben rögzített egy történetet a helyi nők vélt viselkedéséről, amely áldozathibáztató típusnarratívaként értelmezhető.

*„Az itt lakó kozák tisztek állítólag revolverrel kényszerítették a lányt, hogy aludjon ve-
lük. Lehetséges, hogy így történt. A leány merész tekintetéből azonban azt olvastam ki,
hogy nem volt szükség valami nagy erőszakra. Magatartása lerítt, hogy nem bánna,
ha hamarosan különbséget tehetne és további tapasztalatokat szerezhetne. Ismerte már
a férfiak védtelenségét, akik nem tudtak ősidők óta ellenállni, ha szakíthattak a tudás
fájának gyümölcséből. A katona pedig, legyen az bármilyen rendű, mohón vágyakozik
a tudás megszerzéséhez szükséges tapasztalatokra, amelyet csakis rendszeres kísérlkezés
alapján érhet el. A leányzó kíváncsiságát azonban csak az utánunk érkező trén elégíthette
ki, mert nekünk sajnos a gyors reggelizés után tovább kellett indulnunk.”⁵²*

⁴⁹ SZENTI, 1988. 78–79. (Szabács, 1915. október 21.)

⁵⁰ POLLMANN, 2009.

⁵¹ Imre Gábor naplói, 1916–1917a.

⁵² Imre Gábor naplói, 1916–1917b.

Annak, hogy a fenti sorok írója ilyen hosszasan értekezett egy meg nem valósult szexuális kapcsolatról, több oka is lehet. A virágnyelven írt fantáziálás mögött meghúzódik az idegen, „egzotikus” nők kicsapongó viselkedésének toposza. A férfiak kollektív áldozatként való feltüntetése és a nők vélt vagy valós viselkedésére hivatkozás az erőszakot támogató kultúra része.⁵³ Mivel a konkrét esetről nincs közelebbi információk (nem tudjuk történt-e erőszak vagy sem), így nem állíthatjuk, hogy a használt beszédmód az itt említett eset kapcsán apológiaként értelmezhető.⁵⁴ Azt azonban igen, hogy ez a narratív technika része egy kulturális rendszernek, amely a nemi erőszak megtűrésén, bagatellizálásán, romantizálásán alapul.

Hasonló történettel találkozhatunk Radnai István Hollandiában előkerült, keleti fronton írt naplójában.⁵⁵

*„Egy nap iszonyú sivaalkodás az egyik zsidó házból. Bemegyek hát két tiszt szaka-csunk Gugyela és Hornyák urak azon fáradoznak, hogy egy szép 17–18 éves zsidó leányt kihámozzanak ruháiból. Ez ordít, az anyja meg félájultan nézi az egyik sarokból. Természetesen közbeléptem, és megérdeklődtem, hogy talán már egészen megbolondul-tak. »Hát, hadnagy úrnak alássan jelentem, a kozákok se kímélték a galíciai zsidó jányo-
kat, mink meg csak vissza akartuk nekik adni a kölcsönt.«”⁵⁶*

A bosszú mint indok és a rangban alatta lévők alantas tetteinek megjelentetése az írásban, jelzi a probléma meglétét, azonban az író felül is emelkedik társain. A szemtanú „természetes” közbelépése korántsem lehetett egyértelmű a hasonló helyzetekben. Az eufemizáló, ironizáló elbeszélésmód a tiszt szaka-cs részéről jel-zi, hogy ők inkább tarthatták természetesnek a fiatal lányok kihasználását. A rang és az erkölcsös, józan viselkedés összekapcsolása gyakori toposz a hadseregben, ám a kettő nem feltétlenül járt együtt.

Radnai következő bejegyzésében némiképp árnyaltabban láthatjuk a helyzetet.

„Csernovitzban kedélyes kis barátnőkre tesziünk szert. Az északi szláv nők különben sem valami nagyon erkölcsösek, és mint a háború minden erkölcsi falat ledöntő szokatlan és óriási perspektívájú forgandóságai meg különösen megtették a magukét. Jobb osztályhoz tartozó magasabb képzettségű leányok és aszszonyok mind-mind kaphatók. Egy részüket a nyomor, más részüket az érzékiség visz rá. Jó kifogás, megváltozott viszonyok.”⁵⁷

A leírásban ismét találkozhatunk az „idegen” nők viselkedésének minősítésével, kollektív erkölcsiségük megkérdőjelezésével. A Radnaira jellemző távolságtartó, olykor érzéketlennek ható stílus ellenére rávilágít egy fontos mozzanatra, nevezetesen a katonákkal kapcsolatokba bonyolódó nők motivációira. A naplóíró – bár

⁵³ BROWNMILLER, 1975.

⁵⁴ Természetesen nem zárom ki annak lehetőségét, hogy valóban voltak nők, akik önként létesítettek nemi kapcsolatot a katonákkal. Azonban önmagában a férfiak részéről kihívóként aposztrofált viselkedés nem jogosít fel senkit sem erőszakos közeledésre.

⁵⁵ Radnai István első világháborús naplója, 1914–1916.

⁵⁶ Uo., 190. (Zezowa, 1915. december 3.)

⁵⁷ Radnai István első világháborús naplója, 1914–1916. 191. (Zezowa, 1915. december 6.)

ítéletet mond a nők viselkedését illetően – tisztában volt vele, hogy a helyi nők nem pusztán kedvtelésből keresték az idegen katonák társaságát.

A fenti naplórészekben megjelenő hozzáállás nem tekinthető egyedi, szubjektív nézőpontnak, sokkal inkább egy kulturálisan meghatározott gondolkodásmód részének. Az erőszak bocsánatosságának és a nők viselkedésének kiemelése a személyes felelősség hátrításaként is felfogható. A háború által megváltoztatott normák ugyan mindkét nemre és a köztük lévő viszonyra is hatást gyakoroltak, ám abból kiindulva, hogy békeidőben is nagyszámú nemi erőszak történik és az elkövetés indítékairól szóló magyarázatok nagyfokú hasonlóságot mutatnak, arra következtethetünk, hogy a fenti érvelésmódok nem tekinthetők speciálisan háborús jelenségeknek.⁵⁸

Rablás és fosztogatás mellett elkövetett erőszakról is írt Sáray Ferenc zászlóaljparancsnok, aki szerint az erdélyi lakossággal indokolatlanul erőszakosan bántak a német csapatok. Csíkszeredán „*asszonyokat, lányokat becstelenítették meg, 10–12 éveseket is, és öreg embereket gyilkoltak... borzasztó volt mindezt látni is.*”⁵⁹ Nem egyértelmű, hogy Sáray valóban szemtanúja volt-e az atrocitásoknak vagy csupán a következményeket (rombolás, holttestek) látta. Továbbá azt sem tudjuk, hogy a civilek végzálását elítélő katonák mennyivel voltak kíméletesebbek. A naplóíró férfiaknak tisztában kellett lenniük azzal, hogyha ők nem is, a szövegeik túlélhetik a háborút, vagyis egyéni stratégiájuktól függött, mit jegyeztek fel az utókor számára és mit hallgattak el saját vagy társaik tetteiből.

A házaknál elszállásolt katonák élményeibe enged betekintést az olasz fronton harcoló Kókay László, aki noteszba írt feljegyzéseit hazatérése után lemásolta és naplónak alakította.⁶⁰

„Szép fiatalasszony volt a házban, s egy még szebb, Éva nevű hajadon, de nagyon vadak voltak, nem lehetett velük semmire sem menni. Egy Angelina nevű leány, ki a szomszédban lakott, pedig majd minden délután nálam beszélgetett, s bár sok mindennel kínáltam, s nagyon kacérokodott, s hagyta magát fogdosni, vele se lehetett semmire sem menni, nagyon tartózkodóak voltak mindnyájan az »Austriaco«-kkal szemben. De nemcsak én, hanem a többi bajtársam se bírtak a lányokkal a faluban semmire se menni. Úgy látszik, a lányokat főleg a nemi betegségtől való félsz tette tartózkodóvá, mint pl. Barabásnak az egyik lány azt mondta a faluban, hogy: »Offizier ist marod!« [A tiszt beteg!]⁶¹

A visszatérő „nem lehetett velük semmire sem menni” motívum eufemizálta a racionális frontkapcsolatot. A férfiak adottnak vélték, hogy a helyi nők hajlandók kapcsolatot létesíteni velük, és az ettől való ódzkodást kizárólag a nemi betegségtől való félelemnek tudták be. Az olasz nők szépsége és vadsága ismét egyfajta egzotikum hordozójának tekinthető. A katonákban valószínűleg fel sem merült, hogy a „kacér viselkedés” oka nem feltétlenül a romantikus szimpátia kifejeződése, illetve, hogy a helyi nők nem akartak mindenáron szexuális kapcsolatba lépni az idegen katonákkal.

⁵⁸ BALÁZS, 2009. 266–272; Kőrösi Jánosné önéletrajza, 1978; MORVAI, 1998.

⁵⁹ KÖRNYEINÉ GAÁL, 1985. 168–169.

⁶⁰ Kókay László naplói, 1916–1917.

⁶¹ Kókay László naplói, 1918.

Hadifoglyok és civil nők kapcsolata

A katonák harctéri élményei mellett az országban dolgozó, több százezer hadifogoly civilekkel való kapcsolatáról is szólnunk kell. A családi élet tisztaságának megvédése és az erkölcsi határok betartása érdekében hozott rendeletek pusztán a munkakapcsolatot engedélyezték a foglyok és a nők között.⁶² A napi- és hetilapok gyakorta tudósítottak a falusi nők erkölcstelenségéről, züllöttségéről, amit szembeállítottak a férfiak hősi harcával. A hazaárulás és az ellenséggel való cimborálás vádja megjelent a magzatelhajtásért könyörgő nőkről és az őket a főszolgabírónál feljelentő orvosról szóló hírben, de írtak egy csecsemőgyilkos, megesett lányról is, aki utóbb öngyilkosságot követett el.⁶³

Az ideiglenes frontkapcsolatokról emlékezett meg röviden Bujdosó Mihály, aki 1967-ben lejegyzett önéletrajzában vallott első felesége és egy orosz hadifogoly közti viszonyról.

„Vége volt az első világháborúnak, de nyoma is lett. Az én drága feleségem szeretőtartó lett, mivel itthon orosz katona volt a munkához. De én arra nem adtam semmit, éltünk 1928-ig, akkor őt elragadta a halál.”⁶⁴

A férj írásából arra következtethetünk, hogy a felesége melletti kitartást elsősorban a gyerekek megléte és a közös vagyon motiválta. Arra vonatkozóan nincs közelebbi információ, hogy miként rendezték egymás közt a helyzetet, vagy hogy mennyi időbe telt Bujdosónak, míg meg tudott békélni a történetekkel. Az sem világos, hogy mi okból jött létre és meddig tartott a feleség viszonya a katonával. A férj egy rövid kommentárt fűzött az esethez:

„A kis vagyonunkat a feleségem megőrizte, s hogy kilépett a rendes útról a háború alatt, ez már helyre van csiszolva. [...] Szerintem az asszony a háború alatt, ha félrevezeti az útját nem baj, csak gyereket máshol nem kapott, nem lett és a kis vagyon megmaradt csorbítatlan.”⁶⁵

Ebből láthatjuk, hogy Bujdosó az idegentől származó gyereket tekintette vízváltótónak a megbocsátás kérdésében. Abban, hogy nem hagyta el feleségét a háborút követően, szerepe volt az iránta érzett tiszteletnek, másfelől annak is, hogy az asszony pénzét befektették a közös gazdaságba, háztartásba.⁶⁶

Az előbbiektől eltérő jellegű forrástípust jelentenek a hátszági nők és idegen katonák kapcsolatait megőrkítő, a plébániákon vezetett *historia domusok*. Ezek rendkívüli sokszínűsége annak tulajdonítható, hogy a bejegyzések hossza, részletessége és stílusa a helyi plébános szubjektív értékítéletétől, szokásaitól függött. Az adott plébános döntött arról, hogy milyen mélységben számolt be a községet érintő eseményekről, mit tartott megemléltendőnek és mit nem. Tehát, ha a forrásban

⁶² Csíki, 2019. 60.

⁶³ Uo. 63.

⁶⁴ HOPPÁL-KÜLLÖS-MANGA (SZERK.), 1974. 52.

⁶⁵ Uo., 63.

⁶⁶ A teljes életrajzot lásd: Uo., 39–68. Személyéről: 386–387.

nem jelent meg a nők elleni erőszak, nem jelentette, hogy nem is létezett. A Pécsi Egyházmegyéhez tartozó *historia domusok*ban például feltűnően kevés szó esik a hátországbeli nők helyzetéről. Amennyiben az asszonyok mégis említésre kerültek, ez leginkább az erkölcstelenség⁶⁷ és a hitbuzgalom meggyengülésének kontextusában történt.⁶⁸

Az állomásozó katonák és hadifoglyok kapcsán azonban beszélhetünk szerelmi, vagy a férj időleges pótlékául szolgáló kapcsolatokról is. A plébánosok leírásai alapján nem lehet pontosan megmondani, hogy a házastársi hűség meglazulása, a vadházasságok számának növekedése mit is jelentett a gyakorlatban. Beleszerettek a nők az idegen, gyakran a nyelvet sem beszélő katonákba? Munkaerőre volt szükségük a háznál? A forrásokban olvashatunk asszonyt megszőktető⁶⁹ vagy lányokat elcsábító hadifoglyokról.⁷⁰ Előfordult, hogy a plébános a szószékről prédikált a katonák utána járó „leányseregről” a szülőknek, kérve, hogy világosítsák fel lányaikat a veszélyekről.⁷¹

A frontkapcsolatokból született gyerekekhez kötődik a piskói S. Julianna magzat-elhajtási ügye, akiről tudjuk, hogy a háború alatt szerelmi viszonyt folytatott egy hadifogollyal.⁷² Az egykézű vidéken élő házaspár első gyermekének halálát követően született meg a második gyermek, akinek egy orosz hadifogoly volt az apja. A férj azonban – mint egyetlen örökös – elismerte sajátjának.⁷³ A peranyag alapján nem állapítható meg pontosan, hogy milyen viszonyban volt a nő a hadifogollyal, vagy hogy hol volt eközben a férje.⁷⁴ Azonban az eset felhívja a figyelmet arra, hogy a hadikapcsolatokból született gyerekek már az anyakönyvezéskor láthatatlanná válhattak, amennyiben a férj nevére vette őket. Ilyen esetekben teljesen betagozódhattak a falu életébe és előfordulhatott, hogy származásukra sosem derült fény.

Szintén a hadikapcsolatokból származó terhességekről tanúskodik Tádics Józsefné Magyarics Anna büntetőügyének iratanyaga.⁷⁵ A Tökölön élő asszony 1918 nyarán viszonyt folytatott egy orosz hadifogollyal, akit a házában szállásoltak el. Miután teherbe esett, a szomszédasszony segítségével egy fadarabbal próbálta elhajtani a magzatot, majd később egy 9 hónapos érettségnek megfelelő, halott magzatot szült, melyet elásott a mezőn.⁷⁶ Az iratanyagban azonban a hadifogollyal folytatott viszony jellege és részletei elsikkadnak. Nem tudjuk, hogy pontosan mit jelentett Tádicsné számára az orosz katona és miért „utálta meg” a férfival való érintkezést pár hónap elteltével. Annyi azonban világos, hogy a háborús viszonyok ellenére a házasságon kívül született gyerekekhez kapcsolódó félelmek élénken jelen voltak az asszony gondolkodásában – vagy legalábbis így próbált kimenekülni a helyzetből.

⁶⁷ Azt, hogy a kifejezés mit jelent az adott kontextusban, szinte lehetetlen pontosan megmondani.

⁶⁸ CSIBI-VÉRTESI (SZERK.), 2016. 319. (Lakócsa)

⁶⁹ Uo., 332. (Majs)

⁷⁰ Uo., 376. (Pécs-Bányatelep)

⁷¹ Uo.

⁷² KOLOH, 2015.

⁷³ Uo., 268.

⁷⁴ Uo., 278.

⁷⁵ TRÁDLER, 2015.

⁷⁶ Uo., 285–287.

A hadifoglyok és a női civil lakosság kapcsolatát magyarázó elméletek szerint a viszonyok mögött *gazdasági-racionális* vagy *szociális-érzelmi* érvek húzódhattak meg.⁷⁷ Utóbbi az emóciós rezsim⁷⁸ működésének eredménye: a férjek behívása a rokoni védőháló gyengülését eredményezte, amit a foglyokkal való ideiglenes kapcsolat képes lehetett ellensúlyozni. Az érzelmeken alapuló viszonyok védelmet és emocionális menedéket nyújthattak a háterszágban magukra utalt nők számára.

Összességében elmondható, hogy a katonák leírásai során alkalmazott kommunikációs technikák egyfelől saját maguk elkülönítését szolgálták az erőszakot elkövető társaiktól, másfelől magyarázni kívánták az „erőszakos csábításokat”. Utóbbi során főként a megváltozott morállal, a nők kacér viselkedésével érveltek. A nők erkölcstelensége visszatérő toposznak tekinthető mind a sajtóforrások, mind a plébánosok és katonák feljegyzései alapján. Figyelembe véve, hogy a fennmaradt forrásokat férfiak írták férfiak által elkövetett erőszaktevétekről, kérdéses, hogy a csoportszolidaritás mennyiben érvényesült az idézett esetekben. Az egodokumentumok ugyan szubjektív forrásoknak bizonyulnak, azonban, ha a további kutatások során kellő mennyiségű katonanapló kerül feltárára, amelyekben megjelennek a nők elleni erőszak leírásai, körülírhatóvá válhatnak a szélesebb körben, egymástól sokszor függetlenül alkalmazott elbeszélési stratégiák. Ezáltal megfoghatóvá válhatnak a civil nőkkel szemben tanúsított attitűdök, amelyek közül jelen tanulmányban csupán néhány példa került kiemelésre.

Nemi erőszak a sajtóban

Az első világháborús nemierőszak-esetek kapcsán fontos forráscsoportot képeznek a sajtóhírek, újságcikkek és viták. A probléma újdonsága és korlátozott földrajzi kiterjedése miatt a hivatalos szervek csak kis mértékben foglalkoztak a civilek elleni erőszak ezen oldalával. A nemi erőszak sajátossága, hogy elsődlegesen a következményei (nemi betegségek, illegális magzatelhajtások, csecsemőgyilkosságok, idegen katonáktól származó gyerekek) kelthetik fel az állam figyelmét, mivel ezeknek van közegészségügyi és politikai vonzata. A sajtóban megjelenő beszámolóok hangvétele és érvelése megmutatja, ki és miért tartotta fontosnak, hogy értekezzen a problémáról.

A *Pesti Napló* 1915 februárjában a *Lelki Klinika* rovatban közölt egy olvasói levelet, amelyben egy 23 éves, kétgyermekes anya írta le háborús megpróbáltatásait. A nő egy határszéli kisvárosban élt hadbavonult férje nélkül, amikor a második orosz invázió során a kozák katonák megszállták a helységet. Kiskereskedését kifosztották, otthonát feldúlták.

„De azt a rettenetes brutalitást, amit velem elkövettek... nem, én ezt nem tudom elmondani, nem tudom leírni... Megőrülök a szegyéntől, a megalázástól, a tehetetlen dühtől... Oh, azon a rettenetes éjszakán a rémület, az undor, a fájdalom, a szegyen az öngyilkosságba űzött... Meghalni, meghalni, az volt az egyetlen gondolatom... beleugrottam

⁷⁷ CSIKI, 2019. 69.

⁷⁸ REDDY, 2001. 129.

*a kutba az udvarunkon, de kihuztak és még nevettek rajtam a gaz bestiák... [...] Ha a férjem hazajön majd, mit fogok neki mondani? És én nem akarok így élni, én nem akarom ezt átélni... A kisfiamat imádom, a legjobb anya vagyok, akit csak el lehet képzelni, de azt a másikat, ha megszületne, utálnám, irtóznék tőle, gyűlölném, képes volnék a saját kezemmel megfojtani... Nem... én meg fogok halni, mert ez több, mint amennyit egy asszony elviselhet..."*⁷⁹

Az esetlen, mégis bátor megfogalmazású szöveg ugyan felkelti az olvasó gyanúját a valóságát illetően, azonban jelen esetben számolnunk kell a traumatizált elbeszélő töredezett narrációjával, valamint meg kell jegyeznünk, hogy ekkor újdonságnak számított a nemi erőszak nyilvános felvállalása. Vagyis a szöveg amellett, hogy merész, a sajtóban minta nélküli. Látszik, hogy az elbeszélőnek nincs megfelelő szókinccse a történetek elmesélésére. Mindaz, amit a szexuális trauma feldolgozásáról, elbeszélhetőségéről és annak korlátairól tudunk, megjelenik a fenti levélben. A szégyen, düh, öngyilkossági kísérlet, a férj ítéletétől és a terhességtől való félelem mind elemei az erőszak-elbeszéléseknek.⁸⁰

A szerkesztő válaszában legmélyebb együttérzését és szimpátiáját fejezte a ki a nő iránt. Felhívta az olvasók figyelmét, hogy ami itt történt, az nem egyedi tapasztalat. Azt tanácsolta, keressen fel egy fővárosi orvost, akiben megbízik és tud segíteni rajta. A hivatkozási alapként szolgáló levél kapcsán megjegyezte, hogy az ilyen szerencsétlenül járt asszonyoknak joga van orvosi segítséget kérni és kapni, akár a törvénnyel szembemenve is. Vagyis a szerkesztő erkölcsi alapon utasította el az erőszakot és a nő emberi méltóságát helyezte előtérbe. Mindez azért különösen fontos, mert – az egyik első sajtómegjelenésként egy népszerű, országos lapban – mintaként szolgálhatott a későbbi nyilvános beszédmódok alakulásához.

A keleti fronton tapasztalt erőszakra Göndör Ferenc újságíró-haditudósító közölt riportot.⁸¹ Az orosz hadseregnek tulajdonított „állatias hadviselés” részeként tárgyalta az erőszakos nemi közösülést, ezért a szöveg kiválóan alkalmas arra, hogy azon keresztül közelítsük meg a nemi erőszak etnikus paradigmáját. Göndör a nemi erőszak elkövetését a kulturálatlansághoz és a diktatórikus államberendezkedéshez kötötte.

A galíciai frontról, Kolomeából közölt írásában hat olyan nőt szólaltatott meg a riportert, akiket erőszak ért.⁸² Beszámolójában először mind tagadtak és csak *mások történeteit* idézték fel. Többjüket – köztük egy ortodox zsidó nőt – családtagjaik előtt érte csoportos nemi erőszak. A bántalmazók közt voltak tisztek és közkatonák is, az áldozatok közt tizenéves lányok és idősebb férjes asszonyok. A történetek közös eleme a fizikai bántalmazás, a csoportos támadás és a családtagok jelenléte.

A tudósításra válaszul közölt véleménycikkében Kunfi Zsigmond elutasította az erőszakra való hajlam nációhoz kötését, és azzal érvelt, hogy a nemi erőszak a háború része.⁸³ Esmefuttatása a strukturalista megközelítéshez közelít. Kunfi nem kérdőjelezte meg a cikkben közölt esetek megtörténtét, csupán a megközelítési

⁷⁹ N. N., 1915b.

⁸⁰ PETŐ, 2018. 138–147.

⁸¹ GÖNDÖR, 1915.

⁸² Delatynból és a nadvornai csataterőről is közölt hasonló eseteket.

⁸³ KUNFI, 1915.

módot vitatta. A háborút az erkölcsök felforgatójaként, általános kulturális válság előidézőjeként látta, ami nemzeteken felül áll. A nemi erőszakot az „állati múlttal” hozta összefüggésbe, írásából kiviláglik a kulturális fejlődésre apelláló szociáldarwinista világszemlélet. Kunfi tehát biztos volt benne, hogy *valami* történt, de korántsem volt meggyőződve arról, hogy úgy és olyan oksági összefüggések mentén történt meg, ahogyan azt később feljegyezték.

Mindebből az látszik, hogy a nemi erőszak második világháború alatt használt narratív keretei már megjelentek az első világháborúban is. Vagyis ezek a beszéd-módok bizonyos szempontból előképként szolgálhattak az 1945-ös erőszak esetek tárgyalásához.

Az abortuszszabályozással kapcsolatos viták és a nemi erőszak

Az abortusz jogi szabályozása során általánosan négy indikációt szokás elkülöníteni: a nő életének megmentése, a nő egészségének megóvása, a szociális indok és a nő kívánsága.⁸⁴ A nemi erőszakból származó terhességek megszakítása a legtöbb modern európai szabályozásban önálló tételként szerepel. A háború alatt Magyarországon is élénk vita alakult ki az erőszakból fogant terhességek megszakításának lehetőségéről. Míg a század elején már jelentek meg publicisztikák a terhesség megszakításokról, az erőszakos fogantatások nem képezték részét a közbeszédnek.⁸⁵

Az első világháborús katonai nemi erőszakot követően először merült fel társadalmi szinten a nemi erőszakból fogant terhességek megszakításának gondolata. 1914 szeptemberétől a galíciai, bukovinai és észak-magyarországi orosz betöréseket követő erőszakból fogant terhességek 1915 januárjában kezdtek megmutatkozni, a nők pedig orvosi segítséget kértek. A sajtóban a problémát először az 1915. január és március között megjelent cikkekben tárgyalták. A *Szeged és vidéke* tudósítása szerint Bécsben és Budapesten orvosi egyesületek vitatták meg a kérdést. Az osztrák büntető törvénykönyv alapján az orvos, aki azért hajt el magzatot, hogy egy „másként el nem hárítható életveszedelmet, amely az anya egészségét tartósan befolyásolná, elhárítson, nem büntethető”.⁸⁶ Magyarországon ilyen jogi lehetőség nem állt fenn, a Btk. értelmében minden magzatelhajtás bűncselekménynek számított, ám vita alakult ki a speciális helyzet és a törvényértelmezés okán is. Halász Lajos kóronaügyész-helyettes szerint egyedül az anya élete megmentése céljából lehetséges – lehetőleg orvos által, gyógyintézetben – a terhesség megszakítása, a terhesség létrejöttének körülményei másodlagosak.⁸⁷

Ezt követően a *Pesti Futár* közölt véleményeket arról a kérdéstről, hogy lehetséges-e az ellenséges katona által elkövetett erőszakból fogant terhességek megszakítása.⁸⁸ A belügyminisztérium gyermekvédelmi osztályának vezetője, a jogász

⁸⁴ NÉMETH, 1992. 34.

⁸⁵ SZILÁRD, 1911. 167–171.

⁸⁶ N. N., 1915a.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ N. N., 1915d.

Bosnyák Zoltán (1861–1948) közölte, hogy nincs hivatalos álláspont a kérdésben, az ügyel egyelőre nem foglalkoztak. Magánvéleménye szerint azonban a minden kétséget kizáróan erőszakból fogant terhességeket az anyának joga van megszakítani. Azt, hogy a rendkívüli helyzet miatt változhat-e a jogszabály, egyelőre nem tudta megmondani. Emellett felhívta a figyelmet a megszületett gyerekek sorsára is: ha az anya fel kívánja nevelni, akkor ne érhesse megkülönböztetés származása miatt, azonban az állami gyermekmenhelyeknek lehetőséget kell biztosítani azok számára, akik állami gondozásba kívánják adni az idegen katonáktól született csecsemőket.⁸⁹

Hasonló véleményt fogalmazott meg Glücklich Vilma, a Feministák Egyesületének elnöke is: szerinte az anyának kell döntenie arról, hogy megtartja-e az erőszakból fogant magzatot vagy sem. Hozzátette, a gyermek iránt érzett szeretet képes lehet felülkerekedni az elszenvedett borzalmakon. A megszületett, de nem kívánt csecsemőket az állam gondjaira, nevelőszülőkre bízna, de apjuk kilétét nem fedné fel, hogy a gyerek ne szenvedje annak bűneit.⁹⁰

Az állami Gyermekmenhely igazgatója, dr. Szana Sándor – tapasztalatai tükrében – nem az anyákban, hanem a társadalomban látta a hibát, ami a sok elhagyott, törvénytelen gyerek megszületéséhez vezet. Glücklich-hez hasonlóan megemlíti az anyai szeretet hatalmát. A nőnek azonban, akinek „*kedélyvilágát viszont szét-dúlta az eset*”, a törvénynek segítenie kell.⁹¹ Dr. Szili Jenő nőgyógyász levelében egyértelműen állást foglalt – mint orvos és magánember – a jogszabály megváltoztatása mellett. Szerinte „*a borzalmaknak ebben az időszakában sorra dőlnek kipróbált meggyőződéseink, hogy másoknak adjanak helyet; ezekben az időkben nem szabad a törvény holt betűjét vakon követni.*”⁹² Ebből is látszik, hogy a jog nem volt felkészülve arra, hogy kezelje a háborús megpróbáltatások ilyesfajta következményeit. Az állam szerepvállalása azonban elkerülhetetlennek látszott, hiszen a fennálló jogszabályok betartatása is állásfoglalásnak számított a kérdésben.

Dr. Tóth István tanár véleménye szerint indokolt esetben az orvos – akár a törvénnyel szembeszegülve is – végrehajthatja az abortuszt. Érvelése azon alapszik, hogy az állam bünteti a nemi erőszakot, következésképp a bűnben fogant magzat elhajtása nem lehet bűncselekmény. Vázsonyi Vilmos érve abban állt, hogy „*aki az előzményt nem akarta, azt nem lehet kötelezni a következmények viselésére*”. Ideiglenes megoldásnak tartotta a pertörleszt vagy a vádemelés hiányát.⁹³

A bizonyítás kvázi lehetetlenségében látta a kérdés nehézségét dr. Vámbéry Rusztem büntetőjogász. A korai terhességmegszakítást és a védekezést orvosilag és erkölcsileg azonos rangúnak tartotta, azonban államérdekre hivatkozva nem kívánatosnak vélte a kérdés szociálpolitikai megoldását. Azaz népesedéspolitikai okokból szükségesnek vélte az erőszakban fogant, törvénytelen gyermekek megszületését. Érvelésében keverednek az abortuszt megengedő és a minél több szüléstől nézetek.⁹⁴

⁸⁹ Uo., 4–5.

⁹⁰ Uo., 5–6.

⁹¹ Uo., 7.

⁹² Uo., 8.

⁹³ Uo., 8–9.

⁹⁴ Uo., 9–10.

A vita zárásaként a lap összefoglalót közölt dr. Robert Olshausen berlini szülész, orvostanár álláspontjáról, aki rávilágított, hogy Európa-szerte morális és jogi problémákat okozott a kérdés. A legtöbb európai törvény – de legalábbis a szokásjog – szerint a magzatelhajtás olyan kivételes esetben elvégezhető, ha az anya élete veszélyben forog. Felmerült azonban a kérdés, hogy az életveszély előidézése csupán fizikailag lehetséges-e. Olshausen a lelki eredetű veszélyhelyzetekre (depresszió) hívta fel a figyelmet, amelynek mérlegelését az orvos hatáskörébe kell utalni. A német jogi hézag mellett felhívta a figyelmet az osztrák Btk. azon kitételére, miszerint nem büntethető az orvos, ha a magzatelhajtás „*egy másként el nem hárítható életveszedelemet*” küszöböl ki. Extrém esetekben az orvosi büntetlenséget azért tartaná indokoltnak, mert az erőszakos nemi közönség bűncselekmény, ami közvetlenül és közvetve is kihat az anya egészségére.⁹⁵

A lap következő számában Tauffer Vilmos, a szülészet és a bábaügy kormánybiztosa a hazai szakmai konszenzust ismertette. Az orvosi álláspont szerint a leendő anyák fizikai egészségére hatással vannak a lelki fájdalmak is, vagyis az erőszakból fogant magzatok elhajtása életmentésnek minősül, ezért az orvos nem büntethető. Bizonyított esetekben elvégezhetik a műtétet, de nem szabad, hogy a nők visszaéljenek a kialakult helyzettel, ezért a döntést 3 fős orvosi konzíliumra bízna. Ez a felvetés bizonyos mértékben a későbbi abortuszbizottságok előképének is tekinthető. Tauffer véleménye szerint az erőszaknak áldozatul esett nők esetében a lelkiismeretes orvosnak el kell végeznie a beavatkozást.⁹⁶ A szakmai konszenzus azonban korántsem lehetett teljeskörű. A háború végét követően egy előadás során Scipiades Elemér orvostanár például az erőszakból fogant terhességek megszakításának jogossága ellen foglalt állást.⁹⁷

A *Pesti Hírlap* egyik tudósításában Szász Zoltán író úgy vélte, ha nem is teljesen igazak mindazon rémtörténetek, amiket hallani lehet a háború sújtotta régiók lakosságától, biztosak lehetünk benne, hogy történtek atrocitások. Magyarország érintettsége pedig nem kérdéses, még akkor sem, ha az ország területének jóval kisebb részét érintették a frontvonalak, mint Franciaország vagy Németország esetén, tehát a kérdésről nyilvános vitát kell folytatni.

„Arról van szó, hogy az orosz katonák nem egy nőt mindenféle fenyegetéssel, erőszakosan engedékenységre kényszerítettek, esetleg leitatással ellenállásra képtelen mámorba ejtettek s e szerencsétlenek most kezdik érezni e gonosztett következményeit. A »következményekért« különben se rajonganak mindig a nők; mennyire joggal irtóznak tőle akkor, ha egy a világ másik feléről eléjük toppant emberállat kéretlen ajándékként jelentkezik.”⁹⁸

Szász az emberi jogok talaján állva legitimnek vélte, ha egy nő nem kívánta megszülni az erőszakban fogant magzatot. Az író persze tisztában volt vele, hogy a terhesség megszakítására nem volt jogi lehetőség, így abban bízott, hogy

⁹⁵ Uo., 10–12.

⁹⁶ N. N., 1915e.

⁹⁷ SCIPIADES, 1919.

⁹⁸ SZÁSZ, 1915. 12.

– a körülményeket figyelembe véve – a hatóságok nem fogják üldözni a nőket, akik terhüktől szabadulni szeretnének.⁹⁹

A hatályos rendelkezést és annak visszásságait dr. Pollák Illés ügyvéd ismertette.¹⁰⁰ Pollák arról értekezett, hogy míg a *stuprumot* az állam bünteti, annak következményeit védelem alá helyezi. Feltette a kérdést, hogy miért ne lehetne az erőszak következtében teherbe esett nőket egy még nagyobb sérelemtől megóvni. Szerinte a döntő kérdés, hogy minek tekintjük a magzatot: önálló életnek vagy az anyai test részének. A jog – mivel a magzatelhajtás az életellenes bűncselekmények közt szerepelt – hallgatólagosan önálló életnek tekintette a magzatot, azonban az anya élete megóvása céljából megengedte annak elhajtását.¹⁰¹ Vagyis egy olyan jogi házaggal találkozunk, ami alapján az orvosok már a 19. század végén is végeztek egészségügyileg indokolt abortuszt. Az ügyvéd úgy vélte, szükséges volna, hogy legalább megkülönböztetett státuszt kapjon az erőszakban fogant terhesség. A nemi erőszakért az *államot* tartotta felelősnek, amely nem képes megvédeni polgárait, de a következmények viselésére kötelezi őket. A törvénytelen gyerek semmiféle állami támogatásban nem részesülhetett, egy hajadon anya pedig igen nehezen találna magának férjet, így szorgalmazta – legalább az utólagos – állami felelősségvállalást.

A korai sajtócikkek alapján elmondható, hogy a szakemberek többé-kevésbé kiforrott álláspontjai arra engednek következtetni, hogy a kérdés már foglalkoztatta őket a háborús nemierőszak-esetek megtörténte előtt is. A keleti fronton (Máramaros, Bereg, Bukovina) elkövetett nemi erőszak esetei csupán napvilágra hozták a jogi, orvosi, erkölcsi és végső soron világnézeti vitákat. A sajtóforrásoknak ebben az esetben pedig különös jelentőséget tulajdoníthatunk, mivel az újkeletű problémával a nők gyakran nem tudtak hivatalos szervekhez fordulni, így a kérdést a sajtónyilvánosság előtt tárgyalták meg. A szűrkezőnában végrehajtott magzatelhajtásokat orvosok és bábák végezheték el.

Megszületett gyermekek

Az első világháború alatt erőszakból született csecsemők kutatására hazánkban egyelőre nincs példa. A kutatást nehezíti a megbízható források hiánya, illetve az így született gyerekek láthatatlansága. Jelen tanulmányban tehát csupán arra vállalkozom, hogy röviden összegezzem, milyen problémák merülnek fel a kutatás megkezdésekor, illetve milyen forráscsoportokat használhatunk fel egy jövőbeli kutatás során.

A nemi erőszakból született gyerekekről szóló értekezések elsődleges nehézsége, hogy nincs egy jól körülhatárolt kifejezés, amely kizárólag ezt a csoportot jelölné. Mivel Magyarországon még sem az első, sem a második világháború

⁹⁹ Uo., 13.

¹⁰⁰ POLLÁK, 1915.

¹⁰¹ A megengedő kitétel azonban nem a magzatelhajtást büntető paragrafusban keresendő. Innen ered a gyakori félreértés, miszerint a Csemegi-kódex teljes abortusztilalmat írt elő.

kapcsán¹⁰² nem kezdődtek meg a szisztematikus kutatások, így szükségszerűen az elemzés számára mintaként szolgáló a külföldi vizsgálatok terminológiáját kell alkalmaznunk.

Az első világháborús francia kutatások meghagyták a korabeli, pejoratív jelentéstartalmú kifejezéseket a háborús erőszakból született gyerekek jelölésére.¹⁰³ Az „ellenség gyermeke” (*l'enfant de l'ennemi*), a „barbárok gyermekei” (*enfants du barbare*) vagy az „átkozott gyerekek” (*enfants maudits*) használata ugyan történetileg megállná a helyét és kellően szűk kategória ahhoz, hogy valóban az ellenséges katonák által, jórészt erőszakból született gyerekeket érthessük alatta, ám a negatív jelentéstartalom miatt nem lenne szerencsés, ha ezek a kifejezések honosodnának meg a magyar kánonban.¹⁰⁴

A második világháború kapcsán Ebba D. Drolshagen a magyar történeti kánonba is bekerült „hadigyerek”¹⁰⁵ (*Kriegskinder, krigsbarn*)¹⁰⁶ definícióját így adta meg: a hadigyerek (vagy háborús gyerek) egy általános értelmű kifejezés minden olyan gyerekre, akik háborús körülmények között éltek és ennek következtében változó mértékű traumát szenvedtek el.¹⁰⁷ A korabeli magyar forrásokban is több különböző értelemben használták a hadigyerek fogalmát: törvényes gyerek magyar katonától; háború alatt nélkülöző gyerekek; háború alatt születettek.¹⁰⁸ Vagyis nem tartható az elképzelés, miszerint az erőszakból vagy csak idegen katonától született gyerekek lettek volna kizárólagosan a hadigyerekek.¹⁰⁹

A „megszállási gyerekeknek” fordított *Besatzungskinder* viszont egy speciális esetre, a szövetséges megszálló katonák és a helyi (német vagy osztrák) nők gyerekeire utal, vagyis ebbe a kategóriába nem tartoznak bele a szovjet katonák gyerekei.¹¹⁰ Itt azonban nem kizárólagosan az erőszakból születettek kell gondolnunk, hanem a háború alatt szövődő szerelmek, viszonyok gyümölcseire is. Viszont, ha valamiképp jelezni szeretnénk a fogantatás erőszakos mivoltát, az könnyen együtt járhat a gyerekek utólagos stigmatizációjával, ami egy kutatásnak nem lehet célja. Ahogy széleskörű ismeretek híján azt sem tudjuk egyelőre megmondani, hogy az ilyen anya-gyerek kapcsolatok milyen minőséget képviseltek. Valóban az anyai döntés eredményeként jöttek világra a gyerekek, vagy csak nem volt más választásuk? Képesek voltak őket megszeretni vagy csak elfogadni?

¹⁰² PETŐ, 2018. 113–118.

¹⁰³ AUDOIN-ROUZEAU, 1995; HARRIS, 1993; RIVIÈRE, 2012.

¹⁰⁴ A franciában használatos még a hadigyerekekkel azonos *enfants de guerre* és a német gyerekeket jelentő *enfants de boches* is.

¹⁰⁵ BÖDÖK, 2018; HANÁK, 1973; ROMSICS, 2018. Az idézőjel használatát itt az indokolja, hogy az itt idézett szerzők mást értettek a kifejezés alatt, mint ami mellett jelen tanulmány szerzője érvel.

¹⁰⁶ A német kifejezés nagyjából semleges, ám a norvég kifejezésnek erőteljes negatív jelentéstartalma van, mivel az ország német megszállásának rossz emlékét hordozza. (DROLSHAGEN, 2005. 231.) A norvég és dán nyelvben használatos még a *tyskerunger* (német kölyök) kifejezés, amely a német katonától és norvég vagy dán anyától származó gyerekekre utal, erősen pejoratív jelentéstartalommal. A norvég esetekről lásd: ERICSSON–SIMONSEN, 2008.

¹⁰⁷ DROLSHAGEN, 2005. 230.

¹⁰⁸ N. N., 1915f; N. N., 1918; SZANA, 1916.

¹⁰⁹ BÖDÖK, 2018. 415; ROMSICS, 2018. 62.

¹¹⁰ DROLSHAGEN, 2005. 232; MOCHMANN–LEE–STELZL–MARX, 2009; STELZL–MARX, 2015.

A német, dán és norvég példák arra utalnak, hogy a második világháborús civil élettel kapcsolatos kutatások előrehaladtával a még élő „háborús gyerekek” megismerték és felvállalták származásukat. A közös találkozóik megszervezését követően csoportként léptek fel a nyilvánosság előtt, ezáltal pedig ők maguk választották meg a számukra elfogadható, *csopordentitást* adó kifejezést.¹¹¹ Egy hasonlóképp megtalált magyar szó lehetővé tenné, hogy utólag, megfelelő néven nevezzük az első világháborúban erőszakból született gyerekeket.

A források tekintetében elsődleges tájékozódási pontunk lehet a hivatalos szülészeti statisztika. Mivel az első világháború során példátlan mértékben visszaesett az élveszülések száma, így a számok alapvetően nincsenek segítségünkre. A törvénytelen gyerekek számának növekedése önmagában szintén nem jelent semmit, hiszen a házasságon kívüli szülés nem kizárólagosan háborús sajátosság és több faktor is közrejátszott növekedésében.¹¹² Az adatok szerint leginkább 20 év alatti, mezőgazdasági munkás vagy háziasszony nőknek született házasságon kívül gyereke a háború alatt.¹¹³ Bár ez a csoport veszélyeztetettnek számított a nemi erőszak szempontjából, az összefüggés bizonyítása kétséges. A törvénytelen szülést ugyanis magyarázhatja az elmaradó vagy később megkötött házasság, a racionalizált kapcsolatok vagy futó viszonyok létrejötte is, de nem zárhatjuk ki a nemi erőszakot sem. Azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy a háborús időszakban elkövetett nemi erőszakok száma nem egyenlő az ellenséges katonák által elkövetett nemi erőszakkal. A bűnügyi nyilvántartásban szereplő adatok adhatnának némi támpontot, ám szem előtt kell tartanunk, hogy az átvonuló hadsereg katonáinak tettei nagy valószínűséggel kimaradtak a statisztikákból.

A szülészeti adatokról a Statisztikai Hivatal censusain kívül a Tauffer Vilmos által bevezetett *Szülészeti rendtartás* adatai adhatnának pontosabb képet, azonban az 1900-as rendtartás után a következő, országos szintű felmérést csak 1928–1930 között végezték el.¹¹⁴ A korabeli bábanaplókból kevés került közgyűjteménybe. Az általam ismert adatok alapján elmondható, hogy a háborús évek alatt a bejegyzések ritkultak és erősen hiányossá váltak, még olyan helyeken is, amelyeket megszárt elkerültek a frontvonalak.¹¹⁵ Tehát nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, ha például egy-egy esetben hiányzik az apa megnevezése, vagy jelentős változás történt a szülések számát illetően egy községben.

A szülő- és csecsemőotthonok, valamint a vidéki dajkaság intézménye elviekben lehetővé tette, hogy a nők a fővárosba utazva megszüljék a nem kívánt csecsemőket és állami gondozásba adják őket. Nem tudhatjuk azonban, hogy vállalkoztak-e egy ilyen útra a keleti vagy a déli határ mentén élők. A csecsemőhalandóság aránya sem tekinthető megbízható indikátornak, ugyanis a magas halandóság nem háborús jellegzetesség. A lokális arányok megugrását okozhatta akár betegség, táplálkozási problémák, de a háborús menekültek által felduzzadt lakosság arányának növekedése is.¹¹⁶

¹¹¹ DROLSHAGEN, 2005. 230–231.

¹¹² BOZSIKNÉ VADAI ET AL., 2014. 23–32; KAMARÁS, 1996.

¹¹³ BOZSIKNÉ VADAI ET AL., 2014. 32.

¹¹⁴ TAUFFER, 1902. 1932.

¹¹⁵ SVÉGEL, 2018. 238–239.

¹¹⁶ BEREND, 1917.

Látható tehát, hogy a statisztikák alapján nehéz bármiféle becslést elvégezni, hiszen a számok önmagukban nem adnak magyarázatot a szülők kapcsolatának minőségére. Az egyedi esetek pedig azt mutatják, hogy a családok viszonylag könnyen „elrejtették” a katona apáktól született gyerek származását.¹¹⁷

Összegzés

A keleti és déli határvidéken mind az osztrák és magyar, mind az orosz, német és szerb katonák követtek el civilek elleni atrocitásokat. Hazánkban az első világháborús nemi erőszak kérdésében az állami szerepvállalás ugyan elmaradt a nyugat-európai, háború által jobban sújtott területek intézkedéseitől, az egészségügyi és jogi szakembereket azonban foglalkoztatták az erőszak következményei. Az intézetben végzett terhességmegszakítások engedélyezése kapcsán kibontakozó vita pedig a születésszabályozás történetének egy fontos állomása, hiszen először merült fel, hogy az idegen katonáktól teherbe esett nőknek joguk van rendelkezni a magzat sorsa felett. A megszületett gyerekek megítélése kapcsán inkább az apa származása, „idegensége” bizonyult döntőnek és nem feltétlenül az erőszakosság. További kutatások során feltárhatók a hadviselő nemzetek erőszakettei és motivációi közti különbségek, a nemi erőszak társadalmi megítélésének változása, valamint a nőegyletek, anyavédelmi szervezetek és az egyházak nők elleni erőszaktekre adott válaszai.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALLEN

2005 ALLEN, Ann Taylor: *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890–1970*. New York, NY, Palgrave Macmillan, 2005.

AUDOIN-ROUZEAU

1995 AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane: *L'Enfant de l'Ennemi, 1914–1918*. Paris, Aubier, 1995.

AUDOIN-ROUZEAU-BECKER

2006 AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – BECKER, Annette: *1914–1918. Az újjáírt háború*. Ford.: FISLI Éva. Budapest, L'Harmattan, 2006.

BADINTER

1999 BADINTER, Elisabeth: *A szerető anyja. Az anyai érzés története a 17–20. században*. Ford.: SZEKERES András. Debrecen, Csokonai, 1999.

BALÁZS

2009 BALÁZS Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*. Csíkszereda, Pallas – Akadémiai Kiadó, 2009.

¹¹⁷ KOLOH, 2015.

BEREND

- 1917 BEREND Miklós: Német és magyar anya- és csecsemővédelmi intézmények a háború előtt és azóta. *Orvosi Hetilap*, 61. (1917) 8. sz. 99–101.

BIANCHI

- 2010 BIANCHI, Bruna: Gli stupri di massa di Serbia durante la prima guerra mondiale. In: *Stupri di guerra. La violenza di massa contro le donne nel Novecento*. A cura di: FLORES, Marcello. Milano, Franco Angeli, 2010. 43–60.

BOKOR

- 2013 BOKOR Zsuzsa: *Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború között Kolozsváron*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

BOZSIKNÉ VADAI ET AL.

- 2014 BOZSIKNÉ VADAI Anna – CSISZÉRNÉ PALKÓ Rita – KOVÁCS Andrea – DR. RÁCZ Attila – RITTGASSZER Imola – RÖVID Irén – DR. TAKÁCS Béláné: *Háborúk, válságok, diktatúrák demográfiai hatásai. I. A Nagy Háború*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2014.

BÖDÖK

- 2018 BÖDÖK Gergely: „A munka frontján” A nők változó társadalmi szerepe a Nagy Háború hátországában. In: *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szerk.: GLÄSSER Norbert – MÓD László. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2018. 409–419.

BROWNMILLER

- 1975 BROWNMILLER, Susan: *Against Our Will. Men, Women and Rape*. New York, NY, Simon & Schuster, 1975.

CSÁSZTVAY

- 2009 CSÁSZTVAY Tünde: *Éjjeli lepkevadászat. Bordélyvilág a történeti Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2009.

CSIBI-VÉRTESI (SZERK.)

- 2016 *A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az I. világháború*. Szerk.: CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, 2016.

Csíki

- 2019 CSÍKI Tamás: Egy ágyban az ellenséggel. Orosz hadifoglyok és falusi nők az első világháborúban. *Néprajzi Látóhatár*, 27. (2019) 1–2. sz. 59–70.

DEÁKY

- 1996 DEÁKY Zita: *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század eleje)*. Budapest, Centrál Európa Alapítvány, 1996.

DEÁKY-KRÁSZ

- 2005 DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI. – XX. század)*. Budapest, Századvég, 2005.

DROLSHAGEN

- 2005 DROLSHAGEN, Ebba D.: *Besatzungskinder and Wehrmachtskinder. Germany's War Children*. In: *Children of World War II. The Hidden Enemy Legacy*. Eds.: ERICSSON, Kjersti – SIMONSEN, Eva. Oxford–New York, NY, Berg, 2005. 229–248.

ERICSSON-SIMONSEN

- 2008 ERICSSON, Kjersti – SIMONSEN, Eva: On The Border. The contested children of the Second World War. *Childhood*, 15. (2008) 3. sz. 397–414.

GÖNDÖR

- 1915 GÖNDÖR Ferenc: Meggyalázott asszonyok. *Népszava*, 18. (1915. február 28.) 111. sz. 7–9.

GRAYZEL-PROCTOR (EDS.)

- 2017 GRAYZEL, Susan R. – PROCTOR, Tammy M. (eds.): *Gender and the Great War*. New York, NY, Oxford University Press, 2017.

GYÁNI

- 2000 GYÁNI Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. (A közhivatalnok identitása) In: *Uó: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000. 145–160.

HAGEMANN-SCHÜLER-SPRINGORUM (EDS.)

- 2002 HAGEMANN, Karen – SCHÜLER-SPRINGORUM, Stefanie (eds.): *Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth-Century Germany*. Oxford–New York, NY, Berg, 2002.

HÄMMERLE-ÜBEREGGER-BADER-ZAAR

- 2014 HÄMMERLE, Christa – ÜBEREGGER, Oswald – BADER-ZAAR, Birgitta: Introduction. In: *Gender and the First World War*. Eds.: HÄMMERLE, Christa – ÜBEREGGER, Oswald – BADER-ZAAR, Birgitta. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014.

HANÁK

- 1973 HANÁK Péter: Népi levelek az első világháborúból. *Valóság*, 16. (1973) 3. sz. 62–87.

HARRIS

- 1993 HARRIS, Ruth: The „Child of the Barbarian” Rape, Race and Nationalism in France during the First World War. *Past & Present*, 141. (1993) 4. sz. 170–206.

HOPPÁL-KÜLLÖS-MANGA (SZERK.)

- 1974 *Emlékül hagyom – az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...* Szerk.: HOPPÁL Mihály – KÜLLÖS Imola – MANGA János. Budapest, Gondolat, 1974.

Imre Gábor naplói

- 1916–1917a *Imre Gábor háborús naplói az orosz frontról, 1916–1917.*
(https://nagyhaboru.blog.hu/2015/05/25/imre_gabor_kadet_doberdoi_naploja – Utolsó letöltés: 2020. július 21.)
- 1916–1917b PINTÉR Tamás (szerk.): *Öreg szakemberek, kozákok, házi leányok. Imre Gábor naplója az orosz frontról* – 42. rész
(https://nagyhaboru.blog.hu/2017/09/04/oreg_szakemberek_kozakok_hazi_leanyok – Utolsó letöltés: 2020. július 21.)

JANKOVICH

- 1927a JANKOVICH László: A svájci büntetőtörvénykönyv tervezetnek az abortusra vonatkozó szakasza. *Budapesti Orvosi Újság*, 25. (1927. március 31.) 13. sz. 389.
- 1927b JANKOVICH László: A terhesség orvosi megszakítása Argentína és Peru új büntetőtörvénykönyvében, valamint a cseh törvénytervezetben. *Budapesti Orvosi Újság*, 25. (1927. március 31.) 13. sz. 389–390.

K. HORVÁTH

- 2015 K. HORVÁTH Zsolt: Naplók és memoárok mint lehetséges történelmek. In: *Uó: Az emlékezet betegjei*. Budapest, Kijarat, 2015. 21–43.

KAMARÁS

- 1996 KAMARÁS Ferenc: Születési népmozgalom és termékenység az elmúlt 125 évben. *Statisztikai Szemle*, 74. (1996) 8–9. sz. 662–679.

Kemény Gyula naplója

- 1914a PINTÉR Tamás (szerk.): „Pár hét alatt eltíporjuk Szerbiát!” Dr. Kemény Gyula ezredorvos szerbiai naplója – 1. rész.
(https://nagyhaboru.blog.hu/2019/08/26/_par_het_alatt_eltiporjuk_szerbiat – Utolsó letöltés: 2020. július 21.)
- 1914b PINTÉR Tamás (szerk.): „Te disznó, hát így kell akasztani?” Dr. Kemény Gyula ezredorvos szerbiai naplója – 8. rész.
(https://nagyhaboru.blog.hu/2019/10/14/_te_diszno_hat_igy_kell_akasztani – Utolsó letöltés: 2020. július 21.)

KOLOH

- 2015 KOLOH Gábor: Magzat a méhből. Magzatelhajtás a két világháború közötti Magyarországon. In: *A test a társadalomban. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2013. évi, sümegi konferenciájának kötete*. Szerk.: GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Budapest, Hajnal István Kör, 2015. 267–281. (*Rendi társadalom – polgári társadalom*, 27.)

Kókay László naplói

- 1916–1917 *Kókay László szegedi önkéntes harctéri naplói, 1916–1917.*
(https://nagyhaboru.blog.hu/2015/04/25/kokay_laszlo_szegedi_onkentes_doberdoi_naploja – Utolsó letöltés: 2020. július 21.)

- 1918 PINTÉR Tamás (szerk.): *A 17. rohamzászlóalj újraalakítása. Kókay László 1918-as naplója az olasz frontról – 4. rész.*
(https://nagyhaboru.blog.hu/2018/03/26/a_17_rohamzaszloalj_ujraalakitasa – Utolsó letöltés: 2020. július 21.)

KÖRNYEINÉ GAÁL

- 1985 KÖRNYEINÉ GAÁL Edit: *Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szájhagyományban.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1985.

Kőrösi Jánosné önéletrása

- 1978 Kőrösi Jánosné, Esztergom. In: *Életünk, történelem.* Szerk.: BAJOR NAGY Ernő. Budapest, Gondolat, 1978. 296–333.

KUNFI

- 1915 KUNFI Zsigmond: A meggyalázott asszonyok. *Népszava*, 13. (1915. március 2.) 114. sz. 8.

KUNT

- 2019 KUNT Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókból.* Budapest, Osiris, 2019.

MOCHMANN-LEE-STELZI-MARX

- 2009 MOCHMANN, Ingvill C. – LEE, Sabine – STELZI-MARX, Barbara: The children of occupations born during the Second World War and beyond – an overview. *Historical Social Research*, 34. (2009) 3. sz. 263–282.

MOHAY

- 1994 MOHAY Tamás: *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolyenyéken.* Budapest, ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, 1994.

MORVAI

- 1998 MORVAI Krisztina: *Terror a családban. A feleségbántalmazás és a jog.* Budapest, Kossuth, 1998.

N. N.

- 1915a N. N.: Szabad-e megölni az ellenség gyermekét? *Szeged és vidéke*, 14. (1915. január 27.) 21. sz. 6.
- 1915b N. N.: Lelki Klinika. *Pesti Napló*, 66. (1915. február 7.) 38. sz. 21.
- 1915c N. N.: Katonai rögtönítélő bírászkodás Pécsen és Baranyában. *Dunántúl*, 5. (1915. február 14.) 36. sz. 2.
- 1915d N. N.: Aktuális szülészeti kérdés. Végezhet-e az orvos művi vetélést erőszakosságból eredő (kozákok által okozott) terhességnél? *Pesti Futár*, 8. (1915. március 5.) 363. sz. 3–12.
- 1915e N. N.: Tauffer tanár nyilatkozata az orvosi beavatkozásról. *Pesti Futár*, 8. (1915. március 12.) 364. sz. 5–6.
- 1915f N. N.: A hadigyermekek. *A Hét*, 26. (1915. szeptember 19.) 38. sz. 531.
- 1918 N. N.: Hadigyermekek. *Kecskeméti Újság*, 11. (1918. május 15.) 102. sz. 3.

NÉMETH

1992 NÉMETH György: Torz magyar abortusztörténet. *Beszélő*, 4. (1992) 4. sz. 34–35.

PETŐ

1999 PETŐ Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 41. (1999) 1–2. sz. 85–107.

2018 PETŐ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest, Jaffa, 2018.

POLLÁK

1915 POLLÁK Illés: A magzatelhajtási probléma. *Jogtudományi Közlöny*, 50. (1915. március 26.) 13. sz. 153–154.

POLLMANN

2009 POLLMANN Ferenc: Az osztrák–magyar haderő által a szerbek ellen elkövetett atrocitások az első világháború elején. Szabács, 1914. augusztus 17. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 3. sz. 715–730.

Radnai István első világháborús naplója

1914-1916 *Szumátrától az orosz frontig. Radnai István első világháborús naplója*. S. a. r.: PUSZTAI Gábor. Debrecen, Printart-Press, 2013.

REDDY

2001 REDDY, William M.: *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

REISS

1915 REISS, Rodolphe Archibald: *How Austria-Hungary waged war in Serbia. Personal Investigations of a Neutral*. Paris, Librairie Armand Colin, 1915.

1916 REISS, Rodolphe Archibald: *Report upon the Atrocities Committed by the Austro-Hungarian Army During the First Invasion of Serbia*. London, Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., 1916.

RIVIÈRE

2012 RIVIÈRE, Antoine: „Special decisions”. Children Born as the Result of German Rape and Handed Over to Public Assistance during the Great War (1914–18). In: *Rape in Wartime*. Eds.: BRANCHE, Raphaëlle – VIRGILL, Fabrice. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012. 184–200.

ROMSICS

2018 ROMSICS Ignác: *A Nagy Háború és az 1918–19-es magyarországi forradalmak*. Budapest, Helikon, 2018.

SCIANNA

2012 SCIANNA, Bastian Matteo: Reporting Atrocities: Archibald Reiss in Serbia, 1914–1918. *The Journal of Slavic Military Studies*, 25. (2012) 4. sz. 596–617.

SCIPIADES

1919 SCIPIADES Elemér: Háborús nyomok a szülészetben és a nőgyógyászatban. *Orvosi Hetilap*, 63. (1919. március 16.) 11. sz. 128–129.

SONTAG

2003 SONTAG, Susan: *Regarding the Pain of Others*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2003.

STELZL-MARX

2015 STELZL-MARX, Barbara: Soviet Children of Occupation in Austria. *European Review of History*, 22. (2015) No. 2. 277–291.

SVÉGEL

2018 SVÉGEL Fanni: A bábamesterség átalakulása a XX. század közepén. In: *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei*, 5. Szerk.: JUHÁSZ Magdolna. Kaposvár, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2018. 237–253.

SZANA

1916 SZANA Sándor: Háborus szemle Budapesten IV. A gyermek élete a háboruban. *Az Ujság*, 14. (1916. július 23.) 203. sz. 9.

SZÁSZ

1915 SZÁSZ Zoltán: Egy kényes, de fontos problémáról. *Pesti Hírlap*, 37. (1915. március 21.) 80. sz. 12–13.

SZENTI

1988 SZENTI Tibor: *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Budapest, Magvető, 1988.

SZILÁRD

1911 SZILÁRD Ödön: A magzatelhajtás jogi és szociális szempontból. *Husadik század*, 12. (1911) 1. sz. 161–173.

TAUFFER

1902 TAUFFER Vilmos: *A bábaiúgy országos rendezéséről*. Budapest, Állami nyomda, 1902.

1932 TAUFFER Vilmos: *Jelentés az új szülészeti rendtartás életbeléptetéséről*. Budapest, Állami nyomda, 1932.

TRÁDLER

2015 TRÁDLER Henrietta: Angyalcsinálás és ideológia. Magzatelhajtás a Tanácsköztársaság idején. In: *A test a társadalomban. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2013. évi, sümegei konferenciájának kötete*. Szerk.: GYIMESI Emese – LÉNÁRT András – TAKÁCS Erzsébet. Budapest, Hajnal István Kör, 2015. 282–294. (*Rendi társadalom – polgári társadalom*, 27.)

ÜNGÖR ÜMIT

- 2015 ÜNGÖR ÜMIT, Uğur: Mass Violence against Civilians during the Balkan Wars. In: *The Wars before the Great War*. Eds.: GEPPERT, Dominik – MULLIGAN, William – ROSE, Andreas. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 76–91.

WATSON

- 2014 WATSON, Alexander: “Unheard-of Brutality”. Russian Atrocities against Civilians in East Prussia, 1914–1915. *The Journal of Modern History*, 86. (2014) 4. sz. 780–825.